

**THE INTELLECTUAL ENVIRONMENT IN TERNOPIL IN THE SECOND HALF OF
THE 1980S: OPPOSITION AND FORMATION OF PERSONNEL FOR AN
INDEPENDENT UKRAINE**

**ІНТЕЛІГЕНТСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТЕРНОПОЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1980-Х
РР.: ОПОЗИЦІЙНІСТЬ ТА ФОРМУВАННЯ КАДРІВ ДЛЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ
УКРАЇНИ**

Андрій Кліш

доктор історичних наук, професор
E-mail: Klish_1980@tnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-6074-6064
Scopus-Author ID: 57214088961
Тернопільський національний
педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка, Україна

Andriy Klish

Doctor of History, Professor
E-mail: Klish_1980@tnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-6074-6064
Scopus-Author ID: 57214088961
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National
Pedagogical University, Ukraine

Ярослав Секо

кандидат історичних наук, доцент
E-mail: SekoYar@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0927-0958
Research ID: 3438694
Тернопільський національний
педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка, Україна

Yaroslav Seko

PhD. of Historical Science, Associate
Professor
E-mail: SekoYar@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0927-0958
Research ID: 3438694
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National
Pedagogical University, Ukraine

ABSTRACT

The article delves into the intellectual landscape of Ternopil during its reconstruction phase, focusing on the role and impact of the intelligentsia amidst the backdrop of mounting opposition to the Soviet regime and the emergence of national consciousness leading up to Ukraine's independence. Key points addressed in the article include the involvement of the intelligentsia in social and political spheres, the cultural vibrancy of the city, and the preparation of educated professionals for Ukraine's future. It emphasizes the intelligentsia's role in nurturing national identity and patriotic values, as well as its efforts in shaping a new generation of leaders for Ukrainian society. The research draws upon a variety of sources, including archival documents, literary works, and personal recollections, enabling the authors to elucidate the intricate and diverse dynamics within Ternopil's intellectual community during the specified period. The conclusions underscore the intelligentsia's significance as a driving force behind political and socio-cultural transformations, while also underscoring its pivotal contribution to shaping Ukraine's national consciousness and state identity during the transitional phase towards independence.

Key words: *intelligentsia, Ternopil, B. Khavariivskyi, cadres, late 1980s, oppositionality.*

Постановка проблеми. У роки перебудови опозиційне середовище формувалося по-різному. При цьому ідеологічний чинник не був визначальним. Адже в радянському суспільстві говорити про ідеологічні відмінності можна було, хіба-що, в площині поділяв / не поділяв офіційну марксистсько-ленінську ідеологію. Що ж до альтернатив, то з цим складніше. Очевидно, що процес ідеологічної трансформації був властивий дисидентським

структурам, але їхній дискурс не був доступний для більшості громадян. У західних областях України більш інтуїтивно, ніж осмислено, зберігалися певні базові засади українського інтегрального націоналізму. От і все. Нові ідеології стали наслідком перебудовних дискусій, але не їх причиною.

Куди більше значення мали соціальні чинники, тим більше, що радянська влада саме навколо них роками вибудовувала політичне життя. На їх основі комплектувалися ради, будувалася партійна робота і заохочувалася професійна діяльність. Саме тому, в цій статті спробуємо проаналізувати, яким чином соціальні маркери вплинули на структуру українського національного руху в період перебудови. Звісно, що така проблема надто широка, тож зосередимося на порівняно невеликому інтелігентському прошарку Тернополя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У краєзнавчій літературі це питання вивчалось в широкому контексті розвитку опозиційного руху. З наукових праць варто відзначити статті Я. Сека (Секо, 2003, 2009, 2010) та В. Окаринського (Окаринський, 2014, 2017), а з мемуарної літератури – книги Г. Петрука-Попика (Петрук-Попик, 2002), Р. Гром'яка (Гром'як, 1992), В. Квасновського (Квасновський, 2005), Й. Шостака (Шостак, 2001). Утім, загальне спрямування цих праць дещо відрізняється від поставленої нами проблеми. Основні джерела, використані для обґрунтування авторської позиції взято у фондах Державного архіву Тернопільської області. Це, зокрема, фонди Р-3475 «Тернопільська обласна організація Спілки письменників України», П-1 «Тернопільський обласний комітет компартії України», Р-3449 «Тернопільське Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка».

Формулювання цілей статті. Вивчення явища опозиційності та формування кадрів для незалежної України передбачає ретроспективний аналіз ролі інтелігенції у місті Тернополі в період перебудови. Окрім цього, у статті розкрито вплив інтелігенції міста на суспільно-політичні процеси, формування національної свідомості та підготовку кадрів для майбутньої незалежної України. В статті досліджуються особистісні аспекти діяльності інтелігенції в той період, зокрема її участь у створенні Товариства української мови, «Меморіалу», Народного руху України. Крім того, метою статті є висвітлення важливості ролі інтелігенції як каталізатора змін та розвитку українського суспільства у період перебудови та її внеску у формування національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні навколо терміна «інтелігенція» точаться певні суперечки, зокрема, щодо відмінностей між «інтелігенцією» та «інтелектуалами». Однак, у радянській практиці все було дуже формально. До «інтелігенції» відносили людей розумової праці, що формалізувалося через їх приналежність до різних наукових, освітніх установ та творчих спілок (наприклад: письменників, художників, журналістів тощо). Інтелігенція не тотожна поняттю гуманітарій, адже до неї також відносили представників технічних професій (науково-технічна інтелігенція). Однак, для нашого дослідження це не суттєво, адже саме «бродіння» в середовищі гуманітарної інтелігенції стало одним із чинників появи опозиційності.

Інтелігентське середовище Тернополя другої половини 1980-х рр. не було численним. До нього відносилися письменники, журналісти, музейні працівники, освітяни, митці. До того ж, в силу різних обставин, не всі вони були включеними в громадське життя міста. На цьому фоні вирізнялися учасники клубу «Золотий вересень», організованого працівником краєзнавчого музею Ігорем Геретою. Його почесним головою став Роман Гром'як. Діяльність клубу мала мистецтвознавчий характер та спрямовувалася на вивчення української історії. Для учасників клубу зустрічі в ньому стали доброю нагодою долучитися до популяризації українознавчих знань та згуртуватися навколо важливих ідей (Мисик, 2015: 31).

У 1987 р. партійні органи відзначали зростання «антирадянських настроїв» серед населення області. Однак, це відбувалося переважно стихійно, на колективному рівні.

Йшлося, насамперед, про ситуацію в релігійному секторі, пов'язану з активізацією прихильників УГКЦ. Свою роль відігравав також значний відсоток людей засуджених радянською владою за участь в ОУН і УПА. Утім, місцева інтелігенція не поспішала ставати виразником цих інтересів. Це прийшло значно пізніше.

Діяльність тернопільської обласної організації Спілки письменників України може бути своєрідним камертоном для розуміння всього інтелігентського середовища. Аж до середини 1988 р. письменників цікавили виключно літературні проблеми, в контексті «патріотичного та інтернаціонального виховання населення» (ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 40: 7). Так само обережно офіційна інтелігенція ставилася до розгортання неформального руху. В області куди більшу роль у ньому відігравали активісти з робітничого середовища або студенти. У першому випадку можна назвати діяльність інженера ВО «Ватра» Ігоря Пушкаря, який у 1986 р. виступив засновником екологічної неформальної організації «Ноосфера», робітника Комбайнового заводу Левка Горохівського, який почав організовувати крайовий осередок Української гельсінської спілки (УГС), або ж Антона Собчака – лідера «Громади Подільського краю Тернопільщини». У другому – студентів-філологів педагогічного інституту, що об'єдналися у товаристві «Вертеп». Втім, із розмежувальними лініями варто поводитися дуже обережно, адже вони не виключали певного рівня контактів із представниками офіційної інтелігенції (Секо, 2003: 130; Окаринський, 2014: 249).

І все ж, був чинник, який спонукав місцеву інтелігенцію до активізації діяльності. Його можна окреслити як корпоративізм. Вона реагувала на позицію центральних організацій. Зокрема, для місцевих письменників таким дороговказом стала публічна діяльність київських літераторів, зокрема актуалізація ними мовного питання. При цьому перші порухи йшли від письменників «другого ешелону». Секретар Тернопільської обласної організації СПУ Георгій Петрук-Попик у якості прикладу наводив молодого поета, викладача Тернопільського філіалу політехнічного інституту. У виступі не вказувалося імені, але можна стверджувати, що мався на увазі Олег Герман. Саме він на початку 1988 р. «започаткував серйозну розмову про українську мову, про зневажливе ставлення до неї з боку окремих чиновників і національних нігілістів, про тих, хто вважає, що інтернаціоналістом можна стати лише тоді, коли розтопчеш усе найсвятіше, на чому стояв і стоїть твій рід, народ, обплюєш те, чим дихав і дихає він» (ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 40: 7). Цей почин тоді ж підтримав Роман Гром'як. А вже 5 вересня 1988 р. на обласному радіо відбувся перший виступ відповідального секретаря Тернопільської організації СПУ Г. Петрука-Попика. Приводом для цього стали його зустрічі у Києві на письменницьких заходах (ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 50: 19).

Загалом, у Тернопільській обласній організації СПУ станом на 1 січня 1989 р. було 8 осіб: Богдан Бастюк, Володимир Вихрущ, Роман Гром'як, Борис Демків, Олекса Корнієнко, Ганна Костів-Гуска, Михайло Левицький та відповідальний секретар Георгій Петрук-Попик (ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 55: 1). Упродовж року склад спілки поповнили Марія Куземко та Петро Тимочко. Звісно, було ще літературне об'єднання, клуб молодих письменників.

Попри малу чисельність, применшувати роль подібних організацій на обласному рівні не варто. Їхня спроможність, або навпаки неспроможність генерувати або підтримувати певні ідеї, ставала чинником, який впливав на характер перебудовчих процесів. Адже офіційний статус і приналежність до партійної еліти робили творчі спілки своєрідними мережевими хабами, які об'єднували розосереджені громадські ініціативи.

Важливою віхою для тернопільської інтелігенції стала участь у створенні обласного осередку Товариства української мови (ТУМ). До створення ТУМу активно долучилися не лише письменники зі СПУ, але й творча інтелігенція міста, зокрема, музейний працівник Ігор Герета, філологи Олег Герман, Марія Крупа, Богдан Хаварівський, художник Євген Удін, медики О. Голяченко, Юрій Вікалюк та інші. Його установчі збори відбулися 23

листопада 1988 р. у актовій залі педагогічного інституту. Головою осередку обрано Романа Гром'яка (ДАТО, ф. Р-3449, оп. 1, спр. 3: 1).

Роман Теодорович Гром'як народився у 1937 р. у с. Глушині на Львівщині. Його дід зазнав депортації, а батько – був засуджений за зв'язки із націоналістичним підпіллям. Після закінчення Львівського педагогічного інституту в Дрогобичі, Роман Гром'як зробив стрімку наукову кар'єру, захистивши кандидатську та докторську дисертації з літературознавства. Із 1971 р. його життя та науково-освітня праця була пов'язана з Тернополем. І в період перебудови він був знаним літературним критиком та завідувачем кафедри української та російської мов у педагогічному інституті (Гуцал, 2004: 421).

Створення ТУМу стало часом самовизначення для інтелігенції міста. Не всі були готові приєднатися до організації. А виступ у періодиці поета Бориса Демківа засвідчив відсутність єдності серед спілчан. У місцевій газеті «Ровесник» він опублікував статтю «Роздуми про рідну мову». Демків поставив під сумнів необхідність переведення мовного питання в площину публічної дії, аргументувавши це зайвою формалізацією: «Ніхто не забороняє нам розмовляти так, як ще мати навчила. Тож, чи не спричинить, бува... Товариство до якоїсь небажаної альтернативи, що розділить людей на «членів» і не «членів»...» (ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 50: 24). Очевидно, що це було непереконливо, а з огляду на радянські реалії, з привілейованими «членами» й упослідженими не «членами», ще й не щиро. Своєю позицією Демків прагнув уповільнити процес наростання опозиційності через мовне питання, але, насправді, мало на що впливав.

У будь-який інший час поява такого культурницького товариства була б сприйнята позитивно. Але в динаміці перебудовних років, коли процеси почали зміщуватися «зверху» до «низу», ТУМу було замало, як і прийнятого Верховною Радою УРСР закону «Про мови». Київські письменники оголосили намір створити Народний рух України у підтримку перебудови, і, опублікували в «Літературній Україні» його програмні документи.

Але перша обласна організація виникла в Тернополі. Її ініціатором став поет Георгій Михайлович Петрук-Попик. Він народився в 1932 р. в с. Велика Іловиця, що на Шумщині. Після навчання у Кременецькому і Чортківському медичних училищах працював у медичних закладах області, і тривалий час очолював обласну санітарно-епідеміологічну станцію. Паралельно займався літературною діяльністю й активно публікувався. У 1984 р., після створення тернопільської обласної організації СПУ, перейшов туди на постійну роботу – відповідального секретаря (Мельничук, Щербак, Яворський, 2008: 58).

Саме Петрук-Попик практично реалізував ідею НРУ, провівши її процедурно через офіційні структури тернопільської організації Спілки письменників України. Саме на цьому прикладі можна визначити ключову роль офіційної інтелігенції, адже її участь у громадських проектах дозволяла по іншому розглядати самі ці проекти. Це вже були не «окремі» ініціативи, а «суспільно значимі» дії. У заформалізованому світі Рад, участь письменників «легалізувала» суспільну ініціативу й масштабувала процеси. А головне, вона ставила у незручне становище ідеологічні структури партії, змушуючи їх пояснювати, яким чином дії за участі офіційних радянських осіб є антирадянськими!

29–30 листопада 1988 р. Георгій Петрук-Попик був присутнім на пленумі Спілки письменників України в Києві, де обговорювалося питання створення НРУ. Повернувшись до Тернополя, він отримав вказівку з обкому партії засудити цю ідею. «Для мене то був страшний удар, – згадував поет, – я вперше з особливою гостротою побачив, усім серцем відчув, що стара, консервативна партократія ніякої перебудови не хоче, що господарі існуючої системи дбають лише про те, аби в їхніх «уділах» нічого не змінилося, а балачки про перебудову – тільки маска не більше» (Петрук-Попик, 1990: 2). Тож Петрук-Попик вчинив по іншому. У грудні він обговорив можливість створення крайової організації із літераторами Михайлом Левицьким, Богданом Бастюком, Марією Куземко, Левком Крупою, Олексою Корнієнком та художником Богданом Ткачиком.

1 березня 1989 р. відбулися звітно-виборні збори обласної організації СПУ. У виступі Георгія Петрука-Попика високо оцінено роль письменників у створенні Товариства української мови, та наголошено на необхідності його подальшої розбудови. Петрук-Попик розкритикував начальника обласного управління культури О. Бачинського та поета Бориса Демківа, які висловлювалися за недоцільність створення ТУМу. У таких діях Петрук-Попик побачив повільність у «процесах оновлення суспільства» в області й запропонував «схвалити ідею створення народного руху України за перебудову, проект його програми» (ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 50: 19).

Подальше обговорення доповіді засвідчило різні погляди на процеси демократизації в області й державі. Володимир Вихрущ зробив акцент на необхідності гідно відсвяткувати 50-річний ювілей «золотого вересня». Йому опонував Роман Гром'як, піддавши сумніву важливість події, і, водночас, зайняв обережну позицію в питанні Руху. Мовляв, необхідно «провести широку роз'яснювальну роботу серед населення разом з працівниками партійних органів». Львівський письменник Роман Лубківський, що представляв центральні органи СПУ, запевняв, що «Руху не треба боятися». А присутній на зборах секретар обкому КПУ з ідеологічних питань Юрій Бабій загалом заявив, що народний рух вже існує... з 1985 р., і тим самим, вкотре завуальовано продемонстрував непоступливу позицію партії в цьому питанні (ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 50: 1–9).

Утім, гору взяла лінія Петрука-Попика. У підсумковому рішенні було записано «схвалити ідею створення Народного Руху України за перебудову з наступним обговоренням проекту програми НРУ на письменницьких зборах» (ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 50: 13). А 16 березня бюро обласної організації СПУ постановило провести 24 березня збори письменницької організації для обговорення проекту програми НРУ за перебудову, та включити до порядку денного «проведення установчих зборів Тернопільської обласної організації НРУ» (ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 51: 4).

24 березня 1989 р. відбулися установчі збори Тернопільської обласної організації НРУ. На них були присутні 208 осіб, з них – 6 членів СПУ, 86 – літоб'єднання, та 17 – ТУМу. Тривала дискусія завершилася схваленням проекту Програми НРУ за перебудову. Більшість виступаючих запропонували одразу створити крайову організацію. Для частини присутніх такий хід конференції виявився несподіваним, тому вони запропонували обмежитися створенням ініціативної групи. Однак, більшість вирішила не зволікати, з огляду на можливі перепони зі сторони обкому партії, і поставити на голосування питання про створення крайової організації. 205 присутніх висловились «за», троє – «проти». Одразу ж було обрано голову організації. Ним став Михайло Васильович Левицький (Петрук-Попик, 2002: 259). Він народився у 1948 р. в с. Пукевичі на Львівщині. Після закінчення філологічного факультету Дрогобицького педагогічного інституту займався творчістю, й відбувся як поет та художник. У 1984 р. М. Левицький переїхав до Тернополя і влаштувався художником на комбінаті (Весна, Ханас, 2005: 331).

На установчих зборах Ігоря Пушкаря було обрано заступника голови НРУ, а Марію Куземко – відповідальним секретарем. До складу Координаційної Ради організації було обрано 12 осіб: М. Левицького, Г.Петрука-Попика, М. Куземко, Б. Ткачика, Я. Гевко, Д. П'ясецького, І. Пушкаря, М. Гирича, Л. Горохівського, Б. Кушнірика, Б. Бастюка, О. Левченка, А. Субчака (Петрук-Попик, 2002: 259). Дещо пізніше з Ради вийшли Б. Бастюк та А. Субчак. На їх місце докооптували Л. Крупу, Я. Карп'яка та А. Зарудного (Бо се голос духа чуть, 1990: 1). У спогадах Василя Квасновського подається дещо інший склад Ради. У ньому присутні сам В. Квасновський, а також В. Колінець, П. Дундій та А. Зюбровський. Натомість відсутній Я. Гевко (Квасновський, 2005: 36).

Такі дії місцевої інтелігенції до певної міри стали несподіванкою для обкому. Вже 12 квітня 1989 р. Георгія Петрука-Попика було виключено зі складу КПРС. У постанові бюро Тернопільського міськкому партії вказувалося, що це було зроблено в зв'язку з діями, що «суперечать вимогам статуту КПРС, політичною незрілістю, активною участю в реакційних

за настроями неформальних угруповань, потаканні екстремістам та демагогам» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2534: 70). Утім, з огляду на наступні події, це було радше послугою.

Також партійні чиновники спробували розколоти інтелігентське середовище. 17 квітня відбулася розмова письменників у обкомі з Юрієм Бабієм. Після неї в пресі з'явилася стаття Богдана Бастюка «Праця, авторитет письменника – перебудові», в якій зустріч у обкомі названо «зборами» письменників, які відмежувалися від діяльності НРУ (ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 67: 12). Утім, «задушити» рухівський осередок не вдалося.

Зазнавши «проколу» в питаннях створення обласних осередків ТУМу й НРУ, обком втрутився в створення крайового осередку товариства «Меморіал». Результатом став розкол організації. Установчі збори першого «Меморіалу» відбулися 24 квітня 1989 р. Його очолив директор краєзнавчого музею Венедикт Лавренюк, а членами стали П. Медведик, І. Герета, Є. Гасай, Д. Лукач, П. Поліщук, Г. Баран. Вони зосередилися на дослідженні жертв сталінізму – ув'язнених у Тернополі, Чорткові, Бережанах і Кременці, вшанували пам'ять репресованих Л. Курбаса, В. Барвінського, Я. Струхманчука.

Альтернативний «Меморіал – 2» мав політизованіший характер і виник з ініціативи лідерів Руху. Приводом до цього стала відмова «обкомівською» конференцією схвалити резолюцію республіканських зборів товариства «Меморіал», прийнятої 5 березня під час мітингу в Києві. На установчих зборах 28 квітня головою «Меморіалу – 2» було обрано Марію Куземко, її заступниками стали О. Голяченко та Я. Карп'як, а секретарем – Я. Гевко (Петрук-Попик, 2002: 302, 307).

Як бачимо, упродовж листопада 1988 р. – квітня 1989 р. інтелігенція Тернополя доволі успішно реалізувала низку організаційних проектів, які завершилися створенням крайових осередків культурницьких та громадсько-політичних організацій. Наслідком цього стала переорієнтація частини інтелігенції на платформу національного відродження. Нові організації стали привабливими проектами для молодих і амбітних викладачів вузів та митців. Так, у діяльність НРУ «втягнулися» Б. Бойко, Ю. Викалюк, В. Заведеник, В. Колінець, Л. Крупа, О. Куца, О. Огир, О. Полянський, В. Стародубець, С. Трубич, Б. Хаварівський, В. Шепетюк.

Зростання кількості осередків сприяла ускладненню структури організації. Зокрема, були створені комісії Крайової Ради: 1) громадсько-політичної дії (керівники: І. Бойчук, В. Негода); 2) соціально-економічної справедливості (О. Добрянський, В. Квасновський); 3) екологічного порятунку (В. Заведеник, О. Діч); 4) міжрелігійного порозуміння (Я. Карп'як, О. Рокицький); 5) милосердя та здоров'я народу (Ю. Викалюк, О. Філінська); 6) освітньо-виховна (О. Куца, І. Зелена); 7) культурно-мистецька (Б. Ткачик, М. Николайчук); 8) історична (В. Колінець, О. Полянський); 9) правового захисту (В. Турецький, Я. Твардовський); 9) прес-служба (Л. Крупа, Б. Підгірний) (Комісії Крайової ради Руху, 1990: 2).

Згідно підрахунків партійних чиновників, Тернопільська організація НРУ на середину 1989 р. нараховувала понад 300 осіб. А в рухівських засіданнях, які відбувалися по середам, за участю представників УГС та «Меморіалу – 2» брало участь до 600–700 осіб (ДАТО, ф. П-1, оп. 39, спр. 46: 5).

Зростання популярності НРУ та інших організацій було пов'язане з низкою масових акцій у межах так званої «мітингової демократії». До них залучалося все більше нових людей, а це, в свою чергу, розмивало «інтелігентський» характер організацій. Чисельність інтелігенції у відсотковому зрізі організацій зменшувалася. Осередки НРУ поповнювалися молоддю та робітниками. Втім, інтелігенція зберігала за собою загальне керівництво в обласному опозиційному русі. Давній галицький пієтет перед інтелігенцією перетворився у своєрідний суспільний міф, який підживлювався новими темами перебудованого дискурсу про знищення української інтелігенції радянським тоталітарним режимом.

Збереження керівництва за інтелігенцією не означало її єдності. Навпаки давня вада галицького політикуму – схильність до дріб'язковості й особистих симпатій-антипатій, наприкінці 1980-х спалахнула з новою силою. Історія тернопільського Руху в цьому сенсі виявилася показовою. Назагал помітно, як технічна та наукова інтелігенція міста почала стрімко витісняти «братів-засновників» із письменницької організації. А поміркований курс НРУ все більше радикалізувався під впливом місцевої організації УГС.

Завідуючий ідеологічного відділу обкому партії Михайло Ониськів у доповідній записці керівництву області від 17 липня 1989 р. відзначив цікаву тенденцію: «відбувається фактичне злиття ради НРУ з осередком УХС (Українська гельсінська спілка – авт.), відбувається блокування з активістами УКЦ (Українська греко-католицька церква – авт.) на націоналістичній основі. Представники тернопільської ради ввійшли до складу Західної регіональної ради Народного Руху, діяльність якої повністю підпорядкована УХС» (ДАТО, ф. П-1, оп. 39, спр. 19: 44).

Вже на початку осені стало помітно, що М. Левицький, із надзвичайно м'яким стилем керівництва, зовсім не впливав на внутрішні процеси. А їхню складність засвідчила конференція 4 грудня 1989 р. На ній, в умовах критики й обопільних звинувачень, було створено колективний керівний орган із п'яти осіб: Г. Петрука-Попика, М. Левицького, Л. Горохівського, М. Куземко та Б. Бойка, а склад крайової Ради розширили до 29 осіб. Причиною такого кроку було бажання уникнути розколу організації напередодні виборів до рад усіх рівнів, що мали відбутися у березні 1990 р. Показово, що вгамовувати пристрасні особисто приїхав голова республіканської організації НРУ Іван Драч.

У такій конфігурації Рух пройшов через горнило виборів до рад усіх рівнів, і навіть мав успіх. Народними депутатами УРСР стали Л. Горохівський, В. Колінець, Б. Бойко, Л. Крупа, М. Куземко. Крім цього, 51 представник демократичних сил був обраний до обласної Ради, а депутатський корпус Тернопільської міськради більш ніж на 90 % склався з представників опозиції (Рух у пошуку свого шляху, 1990: 4). До слова, роком раніше Р. Гром'як і Г. Петрук-Попик були обрані народними депутатами СРСР.

Завдяки виборам, лідери тернопільських національних організацій виявилися включеними у всеукраїнський вимір боротьби. Так, М. Куземко увійшла до секретаріату НРУ, а Л. Горохівський активізував роботу в центральних органах УГС–УРП. За таких обставин, у березні 1990 р. Б. Бойку вдалося стати одноосібним керівником Руху, відсторонивши від керівництва Г. Петрука-Попика та М. Левицького. На зміну рухівським «романтикам» приходили «прагматики». Богдан Федорович Бойко народився у 1954 р. у с. Під'ярків на Львівщині. Після закінчення економічного факультету Львівського університету навчався в аспірантурі. У 1982 р. після захисту кандидатської дисертації з економіки, молодий науковець розпочав викладацьку діяльність у Львівському сільськогосподарському інституті, а в 1986 р. – переїхав у Тернопіль й розпочав роботу в педагогічному інституті (Грещук, 2004: 157).

Подальша діяльність національних організацій Тернопільщини привела до поступової втрати партапаратом впливу на суспільно-політичні процеси в області. Тиск на комуністичні структури після виборів здійснювався не лише з «вулиці», але й органів державної влади – рад. Не маючи наміру розглядати хід подій у області в 1990–1991 рр., відзначимо інший аспект пов'язаний із інтелігентським середовищем Тернополя. Національні структури ставали важливими соціальними ліфтами, які ще до проголошення незалежності змінювали «обличчя влади», а після 1991 р. – стали основними донорами для формування нової української влади. Так, Вячеслав Негода ще в 1990 р. за підтримки демократичних сил став головою Тернопільської міської ради. Роман Гром'як у 1992 р. став представником Президента України в Тернопільській області та очолив обласну організацію ДемПУ. Богдан Бойко у 1990 р. став першим заступником голови виконкому, а в 1992 р. – головою виконкому та головою Тернопільської обласної ради народних депутатів. Заступником голови обласної ради став Ярослав Карп'як, заступником голови

обласної державної адміністрації – Степан Трубич. У різні роки головами районних адміністрацій були Василь Квасновський і Володимир Колінець. За якийсь час Георгій Петрук-Попик знову очолив обласну організацію СПУ, а Богдан Ткачик – спілку художників. Левко Крупа очолив Тернопільське обласне радіомовне об'єднання, Олег Герман – у 1990–1991 рр. став завідувачем відділу культури Тернопільської міської ради. Богдан Хаварівський – у 1990–1992 рр. став начальником обласного управління освіти, а в 1992 р. – очолив Державний архів Тернопільської області. Ігор Герета – у 1990–1991 рр. став головою постійної комісії обласної ради з питань духовності, культури, свободи слова та інформації, а в 1991 р. – очолив ним же заснований Інститут національного відродження.

Висновки. Як бачимо, інтелігенція Тернополя активно проявила себе на етапі розгортання українського національного руху та його переході до масових форм. Швидка еволюція її поглядів від ідей захисту української мови до широкої програми національного відродження, відбулася під впливом загальних тенденцій у середовищі української офіційної інтелігенції. Діючи в її руслі, а подекуди й випереджаючи, тернопільська інтелігенція продемонструвала спроможність виконувати свою головну функцію – продукувати сенси й цінності. Водночас, критично оцінюючи радянську дійсність, їй бракувало такої ж критичності щодо себе. Переоцінка власних сил привела до поступової підміни завдань. Інтелігенція спробувала взяти владу в свої руки, не зовсім розуміючи наслідків цього. У цьому сенсі у подальшому важливо дослідити як поняття «інтелігенції» розмилося в новому самоусвідомленні себе як національної еліти. Ця показова зміна регістру аж ніяк не випадкова. У період «пізньої перебудови», тернопільська інтелігенція перетворилася на надзвичайно активну й амбітну, хоча і не надто згуртовану групу. Тоді вона не лише визначала контури громадянської ініціативи, але й користаючись розмиванням партійної вертикалі, спробувала закріпитися на політичному рівні. Вона не лише пропонувала реформи, але й намагалася самостійно їх здійснити, зробивши безпрецедентний похід у владу. Втім, завершити таку «кадрову революцію» тернопільська інтелігенція не могла.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

- Бо се голос духа чуть. *Тернове поле*. 1990. № 5. Березень.
- Весна Х., Ханас В. Левицький Михайло Васильович. *Тернопільський енциклопедичний словник*. Т. 2. Тернопіль: Збруч, 2005. С. 331–332.
- Грещук Г. Бойко Богдан Федорович. *Тернопільський енциклопедичний словник*. Т. 1. Тернопіль: Збруч, 2004. С. 157.
- Гром'як Р. Вертеп, або як я став народним депутатом СРСР і що з того вийшло... (спогад-роздум). Тернопіль: [б. в.], 1992.
- Гуцал П. Роман Теодорович Гром'як. *Тернопільський енциклопедичний словник*. Т. 1. Тернопіль: Збруч, 2004. С. 421–422.
- Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. Р-3449, оп. 1, спр. 3, 3 арк.
ДАТО, ф. П-1, оп. 39, спр. 19, 163 арк.
ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 40, 16 арк.
ДАТО, ф. П-1, оп. 39, спр. 46, 68 арк.
ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 50, 43 арк.
ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 51, 14 арк.
ДАТО. Ф. Р-3475, оп. 1, спр. 55, 2 арк.
ДАТО, ф. Р-3475, оп. 1, спр. 67, 33 арк.
- Квасновський В. Пробудження. 1989. Публіцистичний нарис. Частина 1. Тернопіль: Терно-граф, 2005.
- Комісії Крайової ради Руху. *Тернове поле*. 1990. № 5. Березень.
- Мельничук Б., Щербак Л., Яворський Г. Петрук-Попик Георгій Михайлович. *Тернопільський енциклопедичний словник*. Т. 3. Тернопіль: Збруч, 2008. С. 58.

Мисик В. Громадсько-політична та наукова діяльність Ігоря Герети (1938–2002). Тернопіль: Терно-граф, 2015.

Окаринський В. Тернопільщина напередодні та в умовах незалежної України (кінець 1980-х–2000-ті рр.). *Тернопільщина. Історія міст і сіл* у 3-х т. Т. 1. Тернопіль: ТЗОВ, 2014. С. 249–258.

Окаринський В. Тернопіль: місто, люди, історія (від давнини до 1991 року). Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2017.

Петрук-Попик Г. Аура слова й борні (1984–1991). Сьома книга акросеміології життя. Очима і серцем. Тернопіль: Економічна думка, 2002.

Петрук-Попик Г. Незалежності нема альтернативи. *Вільне життя*. 1990. 24 жовтня.

Рух у пошуку свого шляху. Інтерв'ю з Богданом Бойком. *Вільне життя*. 1990. 27 березня. С. 4.

Секо Я. Національний рух на Тернопільщині у 1987 – 1991 роках. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. За заг. ред. проф. М. Алексієвця. Вип. 2. Тернопіль: ТДПУ, 2003. С. 129–147.

Секо Я. Тернопільська крайова організація Народного Руху України в період становлення (березень 1989 – березень 1990 рр.). *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. За заг. ред. проф. І. Зуляка. Вип. 1. Тернопіль: ТНПУ, 2009. С. 95–101.

Секо Я. Формування крайових організацій Народного Руху України за перебудову в західноукраїнському регіоні. *Україна. Нація. Державність*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю створення Народного Руху України. Івано-Франківськ, 29 жовтня 2009 р. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. С. 48–60.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1. Оп. 32, Спр. 2534, 325 арк.

Шостак Й. Відродження держави. Тернопільщина у Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року (документи і спогади учасників). Тернопіль: Джура, 2001.

REFERENCES

- Bo se holos dukha chut (1990). *Ternove pole*. 1990. № 5. Berezen. [in Ukrainian].
- Vesna, Kh., Khanas, V. Levitskyu Mykhaylo Vasylovych. *Ternopil'skyu entsyklopedychnyy slovnyk*. Т. 2. Ternopil: Zbruch, 2005. P. 331–332. [in Ukrainian]
- Hreshchuk, H. (2004) Boyko Bohdan Fedorovych. *Ternopil's'kyu entsyklopedychnyy slovnyk*. Т. 1. Ternopil': Zbruch. S. 157. [in Ukrainian]
- Hromyak, R. (1992) Verter, abo yak ya stav narodnym deputatom SRSR i shcho z toho vyishlo... (spohad-rozdum). *Ternopil: [b. v.]*. [in Ukrainian]
- Hutsal, P. (2004) Roman Teodorovych Hromyak. *Ternopil'skyu entsyklopedychnyy slovnyk*. Т. 1. Ternopil: Zbruch, P. 421–422. [in Ukrainian]
- Derzhavnyy arkhiv Ternopils'koyi oblasti (dali – DATO), f. R-3449, op. 1, spr. 3, 3 ark. [in Ukrainian]
- DATO, f. P-1, op. 39, spr. 19, 163 ark. [in Ukrainian]
- DATO, f. R-3475, op. 1, spr. 40, 16 ark. [in Ukrainian]
- DATO, f. P-1, op. 39, spr. 46, 68 ark. [in Ukrainian]
- DATO, f. R-3475, op. 1, spr. 50, 43 ark. [in Ukrainian]
- DATO, f. R-3475, op. 1, spr. 51, 14 ark. [in Ukrainian]
- DATO, f. R-3475, op. 1, spr. 55, 2 ark. [in Ukrainian]
- DATO, f. R-3475, op. 1, spr. 67, 33 ark. [in Ukrainian]
- Kvasnovskyu, V. (2005) Probudzhennya. 1989. *Publitsystychnyy narys. Chastyna 1*. Ternopil: Terno-hraf. [in Ukrainian]
- Komisiyi Krayovoyi rady Rukhu (1990). *Ternove pole*. № 5. Berezen.
- Melnychuk, B., Shcherbak, L., Yavorskyu, H. (2008) Petruk-Popyk Heorhiy Mykhaylovych. *Ternopil'skyu entsyklopedychnyy slovnyk*. Т. 3. Ternopil: Zbruch, P. 58. [in Ukrainian]

Mytsyk, V. (2015) Hromadsko-politychna ta naukova diyalnist Ihorya Herety (1938–2002). Ternopil: Terno-hraf. [in Ukrainian].

Okarynskyu, V. (2014) Ternopilshchyna naperedodni ta v umovakh nezalezhnoyi Ukrayiny (kinets 1980-kh–2000-ti rr.). *Ternopilshchyna. Istoriya mist i sil u 3-kh t.* Т. 1. Ternopil: TzOV, P. 249–258. [in Ukrainian]

Okarynskyu, V. (2017) Ternopil: misto, lyudy, istoriya (vid davnyiny do 1991 roku). Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. [in Ukrainian]

Petruk-Popyk, H. (2002) Aura slova y borni (1984–1991). Sioma knyha akrosemiolohiyi zhyttya. Ochyma i sertsem. Ternopil: Ekonomichna dumka. [in Ukrainian]

Petruk-Popyk, H. (1990) Nezalezhnosti nema alternatyvy. *Vilne zhyttya.* 24 zhovtnya. [in Ukrainian]

Rukh u poshuku svoho shlyakhu. Intervyu z Bohdanom Boykom (1990). *Vilne zhyttya.* 27 bereznya. S. 4. [in Ukrainian]

Seko, Ya. (2003) Natsionalnyy rukh na Ternopilshchyni u 1987–1991 rokakh. *Naukovi zapysky TDPY im. V. Hnatyuka. Seriya: Istoriya.* Za zah. red. prof. M. Aleksiietsya. Vyp. 2. Ternopil: TDPU. P. 129–147. [in Ukrainian]

Seko, Ya. (2009) Ternopilska krayova orhanizatsiya Narodnoho Rukhu Ukrayiny v period stanovlennya (berezen 1989 – berezen 1990 rr.). *Naukovi zapysky TNPU im. V. Hnatyuka. Seriya: Istoriya.* Za zah. red. prof. I. Zulyaka. Vyp. 1. Ternopil: TNPU. P. 95–101. [in Ukrainian]

Seko, Ya. (2010) Formuvannya krayovykh orhanizatsiy Narodnoho Rukhu Ukrayiny za perebudivu v zakhidnoukrayinskomu rehioni. *Ukrayina. Natsiya. Derzhavnist. Materialy Vseukrayinskoyi naukovoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 20-richchii stvorennia Narodnoho Rukhu Ukrayiny.* Ivano-Frankivsk, 29 zhovtnia 2009 r. Ivano-Frankivsk: Misto NV. P. 48–60. [in Ukrainian].

Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrayiny (dali – TsDAHOU), f. 1, op. 32, spr. 2534, 325 ark. [in Ukrainian].

Shostak, Y. (2001) Vidrozhennia derzhavy. Ternopilshchyna u Vseukrayinskomu referendumi 1 hrudnya 1991 roku (dokumenty i spohady uchastnykiv). Ternopil: Dzhura. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу інтелектуального оточення міста Тернополя в періоду перебудови. Автори досліджують роль та вплив інтелігенції на суспільно-політичні процеси в місті в контексті зростаючої опозиційності до радянської влади та формування національної самосвідомості в переддень незалежності України. Стаття розглядає різноманітні аспекти діяльності інтелігенції Тернополя у другій половині 1980-х років, включаючи її участь у громадсько-політичних процесах, культурному житті міста, та формуванні наукових і освітніх кадрів для майбутньої незалежної України. Особлива увага приділяється ролі інтелігенції у підтримці національної ідентичності та патріотичних цінностей, а також її зусиллям у підготовці нового покоління лідерів для українського суспільства. Стаття базується на аналізі архівних документів, літературних джерел та спогадів сучасників, що дозволяє авторам висвітлити складні та багатогранні процеси, які відбувалися в інтелектуальному середовищі Тернополя в той період. Висновки статті спрямовані на розкриття ролі інтелігенції як каталізатора політичних та соціокультурних змін, а також на усвідомлення важливості її внеску у формування національного світогляду та державної ідентичності в умовах перехідного періоду до незалежності України.

Ключові слова: інтелігенція, Тернопіль, Б. Хаварівський, кадри, кінець 1980-х років, опозиційність.